

І.М. Ключнєва

СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ЛОКТЮШЕВ (до 60-річчя від дня трагічної загибелі)

Народився Сергій Олександрович Локтюшев 1 жовтня 1878 р. у родовій садибі Велихове, в с. Макковееве Касимівської волості Меленківського повіту Рязанської губернії, у селянській родині. Його батько — Локтюшев Олександр Микитович, мати — Глафіра Іванівна Локтюшева-Селіванова. Майбутньою долею хлопця також опікувався його рідний дядько Іван Микитович Локтюшев, який взяв на себе сплату за навчання Сергія. В 11 років (1889 р.) хлопець вступив до Касимівської прогімназії, у 1896 р. став студентом Московського Імператорського Строганівського центрального училища технічного малювання, яке успішно закінчив 1902 р. і був визнаний гідним звання «ученого-рисувальщика».

У вересні 1902 р. доля занесла його до Харківської губернії, де Сергій Олександрович розпочав педагогічну діяльність. За пропозицією попечителя Харківського навчального округу його було призначено вчителем графічного мистецтва та краснопису Щигрівської жіночої гімназії м. Харків. З 1906 р., за клопотанням попечителя Одеського навчального округу, С.О. Локтюшев обіймав посаду вчителя малювання та краснопису в Луганській прогімназії О.С. Бондаря (ЦДІА, ф. 376, оп. 1, д. 2290, л. 9—11).

Відтоді доля пов'язала Сергія Олександровича з Луганщиною назавжди, тут минули найщасливіші і найтрагічніші дні його життя. 30 червня 1906 р. він одружився з донькою слов'яносербського міщанина Катериною Костянтинівною Каверіною, яка була і коханою жінкою, і вірним другом. Вона підтримувала його у найскладніших життєвих ситуаціях. Для Сергія Олександровича завжди на першому місці були його родина та археологія — особлива його пристрасть.

У зрілому віці, в 32 роки, він прийняв рішення продовжити навчання і в серпні 1910 р.

звернувся з проханням про зарахування вільним слухачем до Московського Імператорського археологічного інституту ім. імператора Миколи II (ЦДІА, ф. 376, оп. 1, д. 2290, л. 6).

Що вплинуло на його рішення? Чому археологія? Це питання так і залишилося без відповіді. У вересні 1910 р. Сергія Олександровича було зараховано до інституту. Влітку 1912 р. з дозволу Рязанської вченої архівної комісії і Рязанського губернатора С.О. Локтюшев провів свої перші самостійні археологічні дослідження в Рязанській губернії — в місцях, звідки був родом. Підсумком польових робіт стала перша наукова праця «Об исследовании кургана — бугра в Касимовском уезде в июле 1912 года» (Локтюшев 1913, с. 39—40).

Постановою Ради Московського археологічного інституту від 23 квітня 1916 р. вільного слухача інституту Сергія Олександровича Локтюшева, який прослухав курс наук археологічного відділення, витримав усні іспити та успішно захистив дисертацію з теми «Культура каменного века в пределах Рязанской губернии», на підставі «Височайше утвержденного» Положення про інститут від 31 січня 1907 р. визнано гідним звання «вченого археолога і зараховано в дійсні члени інституту» (ЦДІА, ф. 376, оп. 1, спр. 2290, л. 2; ДАРО, ф. Р-49, оп. 1, спр. 44, л. 7).

Археологічні дослідження захопили молодого вченого. В 1915—1916 рр. він працював у Майкопі на Кубані, де обробляв археологічний матеріал, що зберігався в історичному відділі Майкопського музею шанувальників природи (ДАРО, ф. Р-49, оп. 1, спр. 44, л. 5, 5 зв.), проводив розкопки Махошевського кургану. Аналізуючи знайдені матеріали, Локтюшев активно листувався зі співробітником Московського історичного музею В.О. Городцовим.

На початку 1917 р. С.О. Локтюшев досліджував давні побутові пам'ятки, випадково відкриті під час виконання господарчих робіт біля станції Хапри Катеринівської залізниці Донсь-

С.О. Локтюшев, 1910—1915 рр.

кої області. Про знайдені бронзові фібули з латинськими написами він повідомив Петроградську імператорську археологічну комісію. Статтю «Бронзовые фибулы с латинскими надписями, найденными близ станции Хапры Екатеринбургской ж. д. Донской обл.» учений надіслав старшому члену комісії, професору М.І. Веселовському (ДАРО, ф. Р-49, оп. 1, спр. 44, л. 5, 5 зв., 6, 6 зв.).

Перші свідчення про археологічні дослідження С.О. Локтюшева на Донеччині також припадають на 1917 р. В автобіографії він писав, що з дозволу місцевої влади проводив археологічні дослідження у Слов'яносербському повіті Катеринославської губернії (ДАРО, ф. Р-49, оп. 1, спр. 44, л. 1, 3, 3 зв.). Ні революції, ні жорстока боротьба за владу, ні громадянська війна і розруха не завадили С.О. Локтюшеву відкривати таємниці минулого й писати нові сторінки давньої історії. У 1918 р. він дослідив два кургани в околиці м. Слов'яносербськ з дозволу земської управи та Луганського науково-просвітницького товариства на підставі дозволу коменданта Слов'яносербського повіту та Німецької комендатури. Територія області на той час входила до складу Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. В 1919 р. дослідник розкопав два кургани біля м. Луганськ на підставі дозволу начальника Слов'яносербського повіту, на кошти науково-просвітницького товариства, основним завдан-

ням якого було вивчення особливостей місцевого краю (товариство було ліквідовано 1919 р.) (НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. 17, л. 78). Тоді терени регіону були під владою армії А.І. Денікіна. В січні 1920 р. у Донбасі остаточно перемогла радянська влада.

Складна ситуація у країні порушила налагоджені наукові стосунки між дослідниками. Локтюшев втратив зв'язок із археологами Московського археологічного інституту, Рязанською архівною комісією, Московським історичним музеєм, з якими мав тісні науково-ділові відносини. У 1918 р. С.О. Локтюшев звернувся до О.І. Яцимирського, ректора Ростовського археологічного інституту, та ради професорів інституту з пропозицією про співпрацю. Цей інститут на той час був єдиною науковою установою у галузі археологічних наук на півдні Росії (ДАРО, ф. Р-49, оп. 1, спр. 44, л. 1, 3, 3 зв.).

Колегія інституту охоче запропонувала Сергієві Олександровичу обійняти посаду викладача і продовжити розпочаті археологічні дослідження в околицях м. Луганськ. Таку пропозицію С.О. Локтюшев прийняв з великим задоволенням, готовий повністю віддатися науковій праці. Він викладав курси «Доісторична археологія», «Нумізмати́ка», «Побутова археологія», досліджував кургани в Ростовській обл., де студенти в польових умовах засвоювали ази археологічної науки (ДАРО, ф. Р-49, оп. 1, спр. 44, л. 8, 8 зв.). Плідна співпраця з інститутом тривала до закриття цього закладу в липні 1922 р. (ДАРО, ф. Р-49, оп. 1, спр. 44, л. 1—25).

І знову все спочатку. С.О. Локтюшев працював у шкільних установах м. Луганськ: 6-й трудовій школі, школі малювання, у залізничній професійно-технічній школі та ін.

У 1923 р. С.О. Локтюшева запросили працювати до Донецького інституту народної освіти, що розпочав свою роботу в м. Луганськ, де він викладав природничу географію та краєзнавство (ДАЛО, ф. Р-416, оп. 1, спр. 4, л. 20 зв.).

Особливу увагу С.О. Локтюшев приділяв краєзнавчій роботі. В 1925 р. він очолив науково-краєзнавчий гурток з вивчення пам'яток старовини в басейні Сіверського Дінця, що був у системі Центрального бюро краєзнавства при Всесоюзній академії наук. Діяльність гуртка з ініціативи Сергія Олександровича висвітлювали в луганському журналі «Радянська школа» в розділі «Вісті науково-краєзнавчого гуртка» (ДАЛО, ф. Р-628, оп. 1, спр. 2, л. 77).

Значним був внесок С.А. Локтюшева в роботу крайової комісії з охорони пам'яток матеріальної культури та природи, націоналізації художніх цінностей, предметів старовини, що пізніше надійшли до колекції Луганського краєзнавчого музею.

Наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. у країні спостерігалось значне наукове піднесення. З'явилися нові центральні та периферійні науково-дослідні центри, краєзнавчі музеї, наукові товариства. Саме тоді виникла необхідність об'єднання наукових сил краю. При Донецькому інституті народної освіти (ДІНО) в 1926 р. було створено науково-дослідну кафедру з дослідження природи та економіки, історії і побуту Донбасу. Сергій Олександрович, як завжди, був у вирі подій. Він увійшов до керівного складу щойно організованого Наукового товариства Донбасу, був членом Ради кафедри, керівником секції «Геологія й археологія Донбасу», основними напрямками роботи якої було вивчення, реєстрація та охорона пам'яток археології, складання археологічної карти Донбасу, створення археологічного музею (ДАЛО, ф. Р-416, спр. 25, л. 194—195). Разом із С.О. Локтюшевим у роботі секції брали участь С.А. Альбрехт, В.М. Гончаров, К.І. Матвєєв, А.І. Дядичев — шкільні вчителі, музейні працівники, однодумці, постійні учасники археологічних експедицій.

Водночас С.О. Локтюшев брав активну участь у роботі Північнокавказького археологічного товариства археології та історії, зокрема в розробці мапи Північнокавказького краю, яку готували до Всесоюзного археологічного з'їзду, що так і не відбувся (НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. 109/2, л. 1).

У 1927 р. С.О. Локтюшева призначено завідувачем Луганського крайового соціального музею. Високоосвічений, невтомний за натурою — він завжди був у центрі подій, що відбувалися в культурному житті міста. Ще в 1915 р. він виступив ініціатором відкриття в м. Луганськ Історичного музею, написавши низку статей з приводу необхідності його заснування. Сергія Олександровича підтримували представники луганської інтелігенції, справжні цінителі мистецтва подружжя М.І. та С.І. Стефановичів, але до жовтневого перевороту було відкрито лише тимчасовий музей при Луганському науково-просвітницькому товаристві. У 1920 р. музей у Луганську було створено, Сергій Олександрович був членом ради музею і консультантом. З 1927 р. до кінця свого життя він працював у Луганському музеї на різних посадах: директором, заступником директора, науковим співробітником.

Польові археологічні дослідження — розвідки і розкопки пам'яток археології за течією річок Сіверський Донець, Айдар, Деркул, Євсуг, Лугань та ін., для того часу були значними. Базову тему наукових досліджень С.О. Локтюшев визначив, ще коли був слухачем Московського археологічного інституту, — це первісна археологія. Хоча він дуже часто звертався й до інших

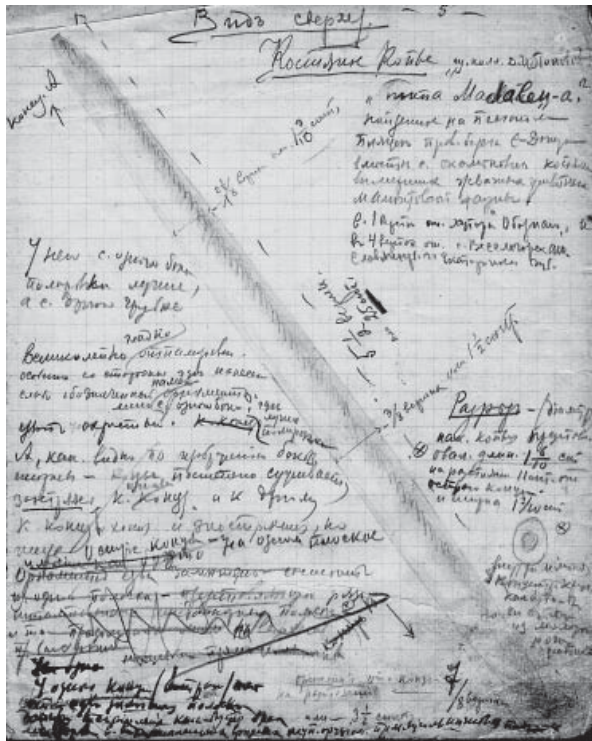

С.О. Локтюшев із дружиною К.К. Локтюшевою

Посвідчення дійсного члена Імператорського археологічного інституту і Рязанської вченої архівної комісії

розділів науки — великий інтерес становлять його дослідження поселень доби бронзи, розкопки курганів (давніх могильників). Завдяки С.О. Локтюшеву науковий світ дізнався про унікальні матеріали палеолітичних стоянок біля с. Весела Гора (1919) та хутора Роголик — Роголик-Якимівська стоянка (1926). У 1937 р. за дорученням радянської секції Міжнародної асоціації з вивчення четвертинного періоду С.О. Локтю-

Лист із щоденника С.О. Локтюшева. Опис наконечника списа, знайденого поблизу с. Весела Гора в 1918 р.

С.О. Локтюшев разом із В.О. Городцовим, рязанськими археологами Говоровим та Мансуровим

шев проводив археологічні розвідки з виявлення пам'яток зі слідами палеоліту. Він відкрив стоянки біля хутора Красний Яр на правому березі р. Сіверський Донець, дослідив поселення доби бронзи — Непринське, Кібікинське, Болотенне та ін. Значну увагу вчений приділив вивченню курганів. Особливий інтерес для дослідника становили поховання какакомбної культури. Всі археологічні дослідження С.О. Локтюшева були підпорядковані ідеї охорони пам'яток матеріальної культури та природи, а польові дослідження супроводжувалися пояснювальними лекціями для присутніх, у яких наголошувалося на значенні пам'яток матеріальної культури взагалі та

Посвідчення учасника конференції Institut International D'anthrologie в Парижі 1935 р.

соціально-науковому значенні відкриттів. Лекції закінчувалися традиційним закликком оберігати й не руйнувати пам'ятки минулого та природи (Локтюшева 1928, с. 92).

Сергій Олександрович залишив по собі близько 60 наукових та науково-популярних праць із археології, історії та краєзнавства.

С.О. Локтюшев листувався з відомими археологами М.О. Макаренком (Київ), М.І. Веселовським (Ленінград), В. Богачовим (Баку), О.І. Яцимирським (Ростов-на-Дону), А. Тальгреном (Гельсінфорс), Л.А. Абазою (Новочеркаськ).

Багаторічна дружба пов'язувала Сергія Олександровича з Василем Олексійовичем Городцовим, який був для нього і вчителем, і радником, і другом. У тяжкі часи Локтюшев звертався до Василя Олексійовича за підтримкою, ділився з ним наболілим. З ним він радився під час написання дисертації у студентські роки, повідомляв про свої відкриття та нові знахідки. В архіві Державного історичного музею Росії зберігається лист С.О. Локтюшева до В.О. Городцова від 21.IV.1927 р., де він повідомляв про скарб бронзових речей, знайдений у 1925 р. на березі р. Айдар біля с. Райгородка Луганської обл. (Городцов 1928, с. 56—57; Ключева 2005, с. 258—265; Лесков 1967, с. 159—161).

С.О. Локтюшев проводив спільні археологічні дослідження з В.О. Городцовим, М.В. Сибильовим, С.Н. Замятніним, рязанськими археологами Н. Говоровим, Мансуровим, на Північному Кавказі працював разом із М.І. Веселовським.

З роками зростав науковий рівень ученого як фахівця. Він був дійсним членом Імператорської археологічної комісії, Рязанської архівної комісії (1915), Московського товариства з дослідження пам'яток старовини ім. А.І. Успенського при Імператорському московському археологічному інституті, Сибірської вченої архівної комісії (1916). З 1919 р. С.О. Локтюшев — голова Луганського науково-просвітнього товариства,

член Харківської крайової комісії з охорони матеріальної культури і природи. У 1926 р. він виступив з доповіддю в Institut International D'anthrologie в Парижі. У лютому 1935 р. на засіданні Президії Луганської міської ради Донецької обл. розглядалося питання про призначення С.О. Локтюшеву персональної пенсії республіканського значення за тривалу педагогічну діяльність та вислугу років.

На пенсії Сергій Олександрович продовжував працювати. З 1938 р. до дня окупації міста він працював на посаді професора викладачем давньої історії та археології, завідувачем кафедри історії у ДІНО. Одночасно був науковим співробітником Ворошиловградського краєзнавчого музею. Війна зруйнувала плани вченого. Найбільше його хвилювало питання збереження музейної колекції. Адміністрація міста не знайшла можливості надати допомогу в організації евакуації музейних цінностей: у необхідному транспорті для вивозу матеріалів було відмовлено. Сергій Олександрович залишився на окупованій території, докладаючи всіх зусиль для збереження музейних експонатів. Частина речей було упаковано і сховано в одному з підвалів будинку музею (пров. Полтавський), частина предметів та музейні документи, бібліотека залишалися в будинку НАРДОМу по вул. Пушкінській, де після повені 1940 р. тимчасово було розташовано музей. Під час окупації у цьому будинку виникла пожежа, й майно музею загинуло. Після того як німцям стало відомо про сховані музейні експонати, С.О. Локтюшев був змушений відкрити музей при створеному окупаційною владою відділі освіти. Він не міг ризикувати та

привертати увагу до своєї родини, адже його дружина Катерина Костянтинівна була хазяйкою явочної квартири підпільного обкому партії.

20 лютого 1943 р., одразу після звільнення міста, С.О. Локтюшева було заарештовано органами НКВС і звинувачено в загибелі музею і зраді Батьківщини. Доказів, які б підтверджували це обвинувачення, у матеріалах особистої справи немає. На момент арешту Сергієві Олександровичу було 65 років. Його свідомо зробили винним у тому, що він не евакуювався, не залишив напризволяще музейні цінності — результати його ж таки багаторічної роботи. За матеріалами справи, С.О. Локтюшев помер у Погорелівській в'язниці, де він незадовго до того досліджував Погорелівську стоянку — ось така іронія долі. Загинув Сергій Олександрович від туберкульозу легень, хоча за свідченням родичів до арешту був цілком здоровим. Чи могла в 25-денний термін раптово виникнути ця хвороба?... Остаточний вирок С.О. Локтюшеву так і не було оголошено, однак і звинувачувати його не було в чому. Проте майже на півстоліття це ім'я було забуте. Мало хто наважувався згадувати про той великий внесок, що зробив Сергій Олександрович в археологічну науку, дослідження краю, про те, що саме завдяки С.О. Локтюшеву нині луганці можуть милуватися вцілілими картинами відомих художників, розповідати про унікальні археологічні пам'ятки, відкриті вченим. Минуло багато років, перш ніж чесне ім'я Сергія Олександровича Локтюшева стали згадувати з повагою і вдячністю за його працю. 8 лютого 1990 р. С.О. Локтюшева було реабілітовано.

Городцов В.А. К вопросу о киммерийской культуре. — М., 1928. — Т. 2. — С. 56—57.

Ключева И.Н. Райгородский клад // Матеріали та дослідження з археології Східної України. — Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту, 2005. — Вип. 4. — С. 258—265.

Лесков А.М. О северопричерноморском очаге металлообработки в эпоху поздней бронзы // Памятники эпохи бронзы юга европейской части СССР. — К.: Наук. думка, 1967. — С. 159—161.

Локтюшев С.А. Об исследовании кургана — бугра в Касимовском уезде в июле 1912 года // Тр. Рязан. Ученой Архивной комиссии. — Рязань, 1913. — Т. 26, вып. 1. — С. 39—40.

Локтюшев С.А. Полевые научно-исследовательские работы Луганского музея // Радянська школа. — Луганське, 1928. — № 10. — С. 92.

Одержано 15.02.2007